

METŪGĖS

Montrealyje, prancūziškos kultūros mieste („le plus belle ville“) jauna ir žavi aktorė, įtaigiai deklamuojanti eilėraščius, buvo iškart pakviesta į literatūros mylėtojų sueigas. Ją nustebino, kad dėl vienos eilėraščio frazės čia ginčijamasi ištisą vakarą, tarsi nuo žodžio priklausytų žmogaus likimas. H. Nagys cituodavo savo mylimų ir verčiamų poetų G. Traklio (G. Traklio) ir R. Celano (R. Selano) eiles. Peikė filosofines abstrakcijas ir erudiciją kaip svetimkūnius poezijos kūrinyje, kuris remiasi išgrynintu „žmogiškosios dalios išpažinimu“, „intuityviu susilytėjimu“. Nesistenk būti „labai dailus“ ir taisyklingas. Poetinis žodis, pasidavęs požeminiams sūkuriams, dabar kitaip formuluojamas, kaip ir pats vaizdas, kuris žvelgia į daikto esmę, o ne į paviršių. V. A. Jonynas, baigęs Vilniaus universitete prancūzų filologiją, kritikas, subtiliai jaučiantis kūrinio vertę, nepakantus pamėgdžiojimo grimasoms ir vaidybai, kalbėdavo apie siurrealizmą, įteisinusį pasąmonės gaudesį prancūzų eilėraštyje. M. Bernotavičiūtė-Jonynienė, lituanistė, jau Vilniuje, augustijonų vienuolyno bendrabutyje, pripažinta „literatūrinio salono“ siela (ateidavo K. Bradūnas, V. Mačernis, P. Jurkus), sumaniai kurstydavo ir malšindavo literatūrinius ginčus: kokias vertybes ir tradicijas pasiimame iš nepriklausomos Lietuvos, o ko atsisakome...

V. A. Jonynas prisimena, kad pirmaisiais naujakurstės metais svetimame krašte „tikrai nestigo poezijos mylėtojų, ypatingai aktorių tarpe. Visumoj tai buvo kuklūs, savyje užsidarę piliečiai. Didelis H. Nagio nuopelnas buvo tai, kad jis nemažą jų skaičių paskatino rašyti, išeiti į viešumą, formavo ir taisė jų skonį. B. Pūkelevičiūtė galbūt ilgiausiai plaikstėsi aplink jį, vienu metu net susibičiuliavus su jo žmona Birute Vaitkūnaite, nors nedrįsčiau teigti, kad *Metūgėse* ryškėtų jo lyrikos įtaka. [...] Kaip kiekvienai aktorei jai buvo būdinga įsigauti į visuomenės slankstelius, suvokti jų savitumą ir visais būdais plėsti savo dvasinius akiračius. Visumoj jos išsilavinimas buvo gerokai eklektinis, kaip daugumos aktorių. Ko jai nestigo, tai noro ir drąsos visur išbandyti savo jėgas“¹.

Hannelės vaidmens atlikėja nebuvo visai svetimas žmogus literatūrai. Pristigus dramos tekstų „Tremties teatrui“, ji verčia pjeses, kad pati turėtų ką vaidinti (K. Fuldos komediją *Mokyklos draugai*). Buvo paskelbusi porą eilėraščių – vieną 1944 m. pavasarį *Žiburėlyje*, kitą 1947 m. – savaitraštyje *Žiburiai*. Dalyvavo antrajame Lietuvių rašytojų dramaturgijos suvažiavime kaip viešnia. Vėliau sakydavo: „Rašau todėl, kad negaliu vaidinti“².

Lietuvišką spaudą, leidžiamą išvietintųjų asmenų stovyklose, užgriuvo rašančiųjų banga. Netekę gimtųjų namų ir tėvynės, priblokšti praradimų, baimės ir nevirties, žmonės puldavo rašyti eilėraščių ir apsakymėlių, kad išlietu sukrestas sielas ir apsiprastų „po ūkanotu nežinios dangum“.

B. Pūkelevičiūtės meniškoji prigimtis buvo žadinama kūrybiniam veiksmui tiek likiminės karo pabėgėlio situacijos, tiek neslūgstančios individualiai išgyventos įtampos. 1946 m. viduryje atėjo motinos laiškas iš Dancigo: mes abu gyvi. Ką daryti: ar kirsti atgal Oderio liniją, ar pasilikti kuo toliau nuo sovietinės imperijos, iš kurios pabėgta. „Dabar vėl kankina mane mintis, jog turiu ten grįžti, – rašo S. Santvarui. – Vienu žodžiu, mane apėmė košmaras... nežinau jam pabaigos“³.

Teatras, didžioji viltis ir prasmė, nesulaikomai byra kaip gražus iliuzijų namelis, pastatytas ant prarajos krašto. „Nieko nelaukiu ir nieko nesitikiu... teatre“⁴, – rašo 1947 m. pabaigoje. Kam tu bebūsi reikalinga, kai nebeliks lietuviško „Tremties teatro“?

¹ V. A. Jonyno laiškas autoriui 2003, liepos 28.

² D. Kuizininė, „Septyni klausimai Birutei Pūkelevičiūtei“, *Kauno diena*, 1992, liepos 24.

³ Laiškais S. Santvarui 1946, rugsėjo 10, MLM, 8685, ER2 6262.

⁴ Laiškas S. Santvarui 1947, lapkričio 9.

Jauną ir gražią artistę skaudžiai plėšo meilės jausmas be atsako. Ją sužavi elegantiškas, lakaus žodžio, prašmatnaus mosto, skeptiškai ironiškos šypsenos A. Škėma. „Dabar didžiausia naujiena tai, jog Škėma jau priimtas į Augsburgio stovyklą¹, – džiaugsmingai praneša savo bičiuliui S. Santvarui. – Iki šiol man Škėma buvo genialus kūrėjas, kuris mane visą laiką fascinojo. Jaučiausi prieš jį visai maža, be vilties užkopti į tas nepasiekiamas aukštumas“².

Kai jiedu susipažino, A. Škėma su būdingu artistiniu žaismingumu paklausė: „Ką turėčiau padaryti, kad mane mylėtum? Imk korneolio žiedą ir tramvajų: ar bus gana?“ Ji atsakė: „Negana! Parašyk man tragediją – kad aš būčiau labai graži, kad visi vyrai manim žavėtusi ir dėl manęs žudytusi“³. A. Škėma čia pat parašė trijų puslapių tragedijos eskizą. Bet šį gundantį pokalbį, regis, greitai užmiršo. „Man gaila vasaros“ ir „vasaros savęs“, kai aš buvau net iki vaikiškumo juokinga ir viską jam taip aiškiai rodžiau. Bet visgi buvo linksma! Tiek to... Dabar nežinau, kur ieškoti meilės objekto! [...] Šiaip viskas kvailai tuščia“⁴. Meilės jausmas vėl įsiplieskė po kelių susitikimų Niujorke ir Montrealyje. Tai stebuklo laukimas, ilgesio, būties pilnatvės jausmas, užtrenkęs prarasties ir nostalgijos savijautą, kuri maitino daugelio karo pabėgėlių emigrantų kūrybą. „Ar aš laiminga? Labai. Ir ne dėl *Metūgių*, bet bendrai dėl kažkokios galimybės mylėti, jausti ir atiduoti. Aš jau nebesijaučiu viena, nes aš kažkaip esu su visais“⁵. Apsakyme *Prisiminimų mieste* vėliau ji rašė: „Pavasarij kiekvienas paukštis turi sukti lizdą, bet mes buvom suskridę po miško gaisro, karo nusvilintais sparnais – nespėję išmukti girių išminties. Todėl ir lizdus dažnas susukdavo ant svyruojančios šakos“⁶.

Pradedanti poetė gyveno netoli geležinkelio stoties, Vitre gatvėje, apgriuvusiame namelyje. Po langais žydėjo alyvos. Ji rašydavo eilėraščius ant nedidelių geltonų lapelių. „Atsimenu, kaip 52-ųjų metų vasarą – jaučiau talento plasnojimą, kas mane uždegdavo niekad nepatirtu džiaugsmu – ir meldžiausi su ašarom – ir nieko neišėjo iki rudens, kol vieną dieną nepaėmiau plunksnos ir visai impulsyviai neparašiau „Kartais jūs praplėšiat...“ ir tada prasidėjo. Atėjo žodis“⁷. Porą netikėtai gimusių eilėraščių ji parodė H. Nagiui ir tas pasakė: „Pūkai, duok daugiau tokių gabalų!“⁸ Paskui vis klausdavo – ar atsinešei tų geltonų lapelių ir liepdavo skaityti artimų draugų būrelyje, „kuriame kiekvienas galėjo kalbėti tai, ką galvoja“⁹. „Juk jis iš tikro buvo mano „mentorius“: jis kažkokiu stebuklingu būdu išaiškino man tai, ko aš neįstengiau suvokti nei gimnazijoje, nei universitete. Būtent: kas literatūroje yra gerai ir gražu, ir kodėl – gerai ir gražu. Jis tarsi atidavė man savo žinias, net iki tokių mažų detalių, kaip, pavyzdžiui, dvitaškio subtilumas. Henrikas man paaiškino, koks tai nuostabus skyrybos ženklas ir kad dvitaškis nėra skirtas tik nuorodai ką nors išskaičiuojant ir aiškinant, bet ir atskleidžiant dvasinį susitelkimą“¹⁰.

Per gana trumpą laiką (1951 m. ruduo, žiema, 1952 m. pavasaris, vasara) B. Pūkelevičiūtė parašė eilėraščius pirmajam poezijos rinkiniui. Perskaitė draugų būrelyje („buvo pasakyta daug gražių ir man tiesiog visai nelauktų žodžių“¹¹). „Norėčiau šitą knygeliukštę išleisti, bet net ir nežinau, nuo ko pradėti klabenimus. Esu nežinoma būtybė...“¹² H. Nagys pasiūlė savo banko sąskaitą – leisk pati...¹³ Nedidelė lietuviška leidyklėlė „Baltija“, įsteigta Toronte lietuvių gydytojo, išspausdino *Metūges* už 100 dolerių ir

¹ Laiškas S. Santvarui 1947, rugpjūčio 4, MLM, 48689, ER2 5922.

² Laiškas S. Santvarui 1953, balandžio 8, MLM, 48721, ER2 5901.

³ B. Pūkelevičiūtė, „Antano Škėmos interliudas mano gyvenime...“, LLTS, f. 1, b. 7379, p. 41.

⁴ Laiškas S. Santvarui 1947, lapkričio 9.

⁵ Laiškas S. Santvarui 1953 (?), balandžio 8.

⁶ B. Pūkelevičiūtė, *Mano Polo Lietuvoje*, p. 29.

⁷ „Pradedant rašyti *Aštuonis lapus...*“, 1954, liepos 4, MLM, 58894.

⁸ B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 27.

⁹ Laiškas J. Jankui 1974, spalio 5, MLM, 40097, ER2 2040.

¹⁰ Laiškas B. Ciplijauskaitei 1996, rugpjūčio 29, MLM, GEK 63202.

¹¹ Laiškas S. Santvarai 1952, gegužės 25.

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat.

įteikė autorei 110 knygos egzempliorių iš 500 egzempliorių tiražo¹. „Kartais man atrodo, kad gyvenimas tik dabar prasidėjo, – sakė džiūgaujanti poetė. – Lyg staiga būtų paaiškėjęs mano gyvenimo tikslas. [...] Aš norėčiau, kad manęs nepaliktų mano Ugnis. Bet manyje viskas yra taip pašąmoninga, taip ne mano pačios, kad aš priklausau tik nuo to „Kažko“ malonės“².

2

Literatūros vakaruose B. Pūkelevičiūtė artistišškai skaitydavo J. Aisčio, A. Miškinio, B. Brazdžionio eilėraščius, gėrėdamasi jų melodinga dikcija. Tačiau savo debiutinėje knygoje beveik nebejautė priklausomybės nuo tarpukario lietuvių poezijos dainiškumo ar retorikos kanonų. Jaunos autorės neslėgė literatūrinė atmintis, varinėjanti jau nusistovėjusios stilistikos kūrgrindomis. Tik kartą šmėkstelėjo viename eilėraštyje J. Aisčio ekspresyvaus vaizdo atspindys: „Vakaras – pritvinkusi votis“, „Saulėlydžio žaizdos“³. Ji išsinėrė iš eiliuoto ketureilio rėmų, privalomų pradedantiems poetams, paskelbusi tik vieną tokio tipo eilėrašį. („Nulijo sidabro lietum ir sula. / Saulėta pavasario šventės tyla... / Einu aš garuojančiom pievom, einu, / Ir visa gražiausia kely tau skinu“⁴.)

Augsburgo stovykloje aktorė, pradėjusi eiliuoti nykos valandomis, žavėjosi poezijos ir prozos simbioze R. Tagorės ir O. Wilde'o (O. Vaildo) raštuose („dabar ir yra mano „koranas“⁵). „Ar žinai, kad nusimušiau kojas, akmenuotais takais Tavęs beieškodama, kad praėjau, kas nepraeinama, kad nulenkiau, kas nenulenkiamas ir kad pasiekiau tai, kas, deja, [...] pasiekiamas“⁶, – rašė ji 1946 metais. Montrealyje prisidėjo radikalusis dainuojančios poezijos griovėjas W. Whitmenas (V. Vitmenas), kurio vieną eilutę įrašė kaip viso rinkinio *motto*. Nudegino P. Celano (P. Čelano) „Mirties fugos“ tragiškų vaizdų gelianti tonacija („Mano žindyve – mano mirtie: / Aš gurkšniais geriu tavo pieną“, – 92). Psalmės, giedotos ir skaitytos kazimieriečių kongregacijos mokykloje, tebeskambėjo atmintyje savo intonacijų naiviu ir didingu paprastumu („Tegu dejuodami susiglaudžia išdidūs kalnai“, „Mano mylimasis tebemiega“, 86,17). Šie literatūriniai veiksniai padėjo poetei ieškoti tokio sakinio bangavimo, kuris turėjo sutapti su „autoriaus širdies plakimu“⁷.

Metūgėse B. Pūkelevičiūtė prabilo ne dainuojančiu, o pasakojančiu sakiniu, kurį įteisino vis labiau plintantis verlibras. Poetinis žodis stebi ir piešia, kupinas smalsumo ir pasigėrėjimo tuo, ką mato. Aplinkos daiktai, spalvos, žmonių judėjimas užpildo kone visą eilėraščio horizontą.

Mugė!

Pirma – pavasarinė!

Plazda margos palapinės, balti merginų

kykai, medžiotojų kepurų skaisčiai žalios

plunksnos. Prekijų dideli skvernai ir plačios

jų rankovės pilnos drungno vėjo –

Narvuose kraustosi iš proto miško paukštės.

¹ B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 27.

² Laiškas S. Santvarui 1953 (?), balandžio 8.

³ B. Pūkelevičiūtė, *Metūgės*, Toronto, Baltija, 1952, p. 23–24. Toliau cituojama iš šio leidinio, nurodant prie citatos knygos puslapį.

„Ten vakaras – žaizda, ten kraujas alma,

O saulėj tvyro aštrūs kalavijai“

J. Aistis, *Katarsis*, Vilnius, Vaga, 1988, p. 152).

⁴ B. Pūkelevičiūtė, „Pavasarijant“, *Žiburėlis*, 1944, nr. 7–8, p. 120.

⁵ Laiškas S. Santvarai 1946, rugsėjo 10.

⁶ Ten pat.

⁷ B. Pūkelevičiūtė, „Tarp poezijos ir prozos“, žr.: R. Pakalniškis, *Poezijos kryžkelės: Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 180.

*Ēriukų skambalai, barzdoti piemenys, ožkų
geltoni sūriai, jaunos ūkininkės, karštas jų
alsavimas, nudegę rankos, aitraus medaus
puodynės, mėlynų žiedų krepšiai – – – (11)*

Pasakojamoji tonacija lengvai suima „žalius malūnus“, iš laukų grįžtančias galvijų bandas, plačiai atvertą kluoną, iš ežero traukiamus sunkius tinklus, baltą tiltą, išlenktą kaip rykštė. Ji rikiuoja vaizdų srautą, kuris neskuba į jokių sprendimus ir kadencijas. Eilėraščio subjektas nesistengia sutirpdyti išorinės materijos savyje – aplinkos daiktai išlieka aiškiai matomi. Tolima avangardo agresijai poetė jų nevaro ir neplėšo. Ji neieško daiktiškume nebūties ženklų kaip pokario egzistencialistai. Ji trokšta santikos su visais esamais daiktais. Ne prieštarauti, o būti pasaulio visumos dalimi, sutapti su žemiškos gyvybės gaivalais („Aš noriu žįsti žemės šaknis – pasiimti visas / jos paslaptis ir gailias sultis“, 62).

Stebinčiojo pozicijoje atsiranda vidinės tapatybės punktyras, užsimezga pašnabždomis klausinėjantis balsas, – kur aš esu ir kam esu. Impresionistinį piešinį pertraukia nuostabos šūksnis, emocinė pauzė, klausimas sau pačiai. „Tiltas / baltas ir išlenktas kaip rykštė. / Ar tikrai man reikia eiti?“ (52). Susidaro kaprizingai šokčiojantis judėjimas regimų vaizdų, droviai virpančių nuotaikų, nutylėjimo properšų trupančiomis kreivėmis, itin būdingas *Metūgių* eilėraščiui. Traška dideli laužai, juoduoja aštri miško skiauterė – „Jie manęs laukia“. Kažkur velėja žlugtą, žilvičio pintinės pilnos žuvų – „Aš nebuvau dar nieko mylėjus“ (34). Eilėraščio subjektas tyliai ir švelniai priglaudžiamas prie daiktiškųjų pavidalų. Jie nepraranda išoriškumo, bet apšviečiami asmenybės buvimo spinduliais. Eilėraščio vyksmas uždaromas intymumo sferoje, kur ištirpsta briauna tarp „aš“ ir „tu“. Nuoširdumo sugestija, grakščiai slepiama, permuša impresionistinį vaizdų škievimą, šis vėliau atves poetę į stambiosios prozos karalystę. B. Pūkelevičiūtė laikė save „kamerine“ rašytoja („Aš faktinai maluosi savyje“, „Aš esu fragmentiška“¹), kuriai nedera griebtis „epochinių“ problemų.

Poetė neformuluoja idėjų. Jos kalboje nėra bendrinių sąvokų. Konkretus vaizdas – eilėraščio pulsuojanti ląstelė, neprisiimanti retorinio rečitatyvo, paplitusio karo pabėgėlių kūryboje, kuri skelbia viltį, išsigelbėjimą ir kovą.

Vaizdinės medžiagos šaltiniai *Metūgių* autorei tebeglūdi prieškarinėje Lietuvoje, nepakeisti ir nepapildyti karo bei miesto gyvenimos patirties. Kaimo gamta ir butis teikia daugiausia detalių, spalvų ir erdvės poetiniam suvokimui. Žemdirbiai žegnoja dideles varpas. Temstant moterys girdo ganyklose gyvulius ir raiko dar karštą duoną. Užia nušienautos pievos ir garuoja jaučių sprandai. Anapus girios merginos semia vandenį – skamba apledėję šuliniai. Per laukus atleikia ugniniai erzilai.

Bažnyčia, senas šventorius, ketvirtos valandos varpai, žalvario liktoriuose ašarojančios žvakės, šviesiaplaukis vikaras – kitas vaizdinių apskritimas, pilnas vaikystės atsiminimų idilės („Čia mano vaikystės bažnyčia“, 23).

Pasaka – vienintelis „antrinės tikrovės“ sluoksnius, absorbuojamas į poetinį vaizdą. Dvylika brolių įskelia ugnį juodais titnagais. Kažkur tarp nendrių švilpauja Vandenis. Ant balkių sėdi dideli, basi vaiduokliai. Miško viduryje raudoną būgną muša velnias, o paparčiai krauna pasakų žiedą. Jaunos raganos šaukia mane. Įvaizdžių pasakiškumas – vienintelė gija, suartinanti *Metūges* su neoromantinės lyrikos tradicija, kuri iškėlė pasaką į kertinių žodžių eilę.

Nenaujos vaizdinės realijos įtraukiamos į keistų pajautų, emocinės įtampos, įsivaizdavimų sūkurį. Jos intensyviai metaforizuojamos, įgyja paslapties ir netikėtumo („mediniu / tiltu nudarda didžiulė pilnatis“, 14; „Visuose bokštuose daužosi išsigandę varpai“, 87). Kartais toji metaforizacija lieka paviršutinė, be lūžtančios prasmės, slystanti į palyginimus („šarmoti kaminai rūko mėlynas pypkes“, 25; „Pintinėse liepsnoja žemuogės, kaip / surinktos žarijos“, 24). Pasakojamąjį sakinį autorė stengiasi transponuoti į

¹ Laiškas J. Jankui 1974, gegužės 5, MLM, 40097, ER2 2040.

grožio lygtį, suteikti jam pakilumo. Ji kalba nuo scenos, sviesdama vieną po kito supoetintų vaizdų gabalus, kad jie tuoj pat suveiktų. „O kai pritvinkusi naktis ima žaibuoti, susi- / renku į sterblę mėlynus žaibus: / Aš esu nerami“ (59). B. Pukelevičiūtė buvo skandinavų impresionizmo augintinė, kaip ir visa jaunoji egzodo rašytojų karta. Žodis be poetinės auros jai buvo negyvas. Eilėraščio vyksmui būtina poetiškumo erdvė kaip ir pačiai kūrėjo jausenai, vengiančiai vaizdinių poliariškumo ir šiurkščios prozaizacijos. „Kažkur sidabro pusnimis nuskrieja lenkto / medžio rogės – ilgai, ilgai dar aidi prislopinti / skambalai– – –“ (26). S. Lagerlöf (S. Lagerliof), jaunystės metų mėgstamiausia rašytoja, buvo atvirai poetiška. F. E. Sillanpää (F. E. Silanpää) romanas *Žmonės vasaros naktį*, žavėjęs prieškarinio lietuvių skaitytojų, turėjo šmėkštelėti iš pasąmonės rašant žodžius: „Tada jos suveržia liemenį juosta ir / prašoka smailas kurpes. Per vieną naktį“ (73).

Poetinė įvaizdžių transformacija (jos autoritetingai reikalavo ir H. Nagio lyrikos pavyzdys) spontaniškai trykšta iš stebuklo nuojautos, svaiginančios jausmų pilnatvės, jaunystės polėkio – aš esu, aš mylima, aš viską galiu... Pirmą kartą pokario sumaištis ir netekties literatūroje prabilo moteris, gyvenanti visavertį gyvenimą čia ir dabar, nenugrimzdusi praeityje ir nesužeista likimo. Triumfuoja gamtiškoji moters prigimtis, džiaugsmingai skelbianti savo teisę gyventi, mylėti ir gimdyti, „Įmerkiu savo rankas aukšton žolėn – žemės / kraujas tvinkčioja. Mane viskas nokina...“ (63). Gyvybė vėl visur kalasi, skleidžiasi ir žydi kaip nesutramdoma galybė, lemianti būties tęsinius po baisių karo niokojimų. Miške garsiai šaukia pratrūkę pumpurai. Įkaitę ežerai nebetelpa krantuose. Palaiminti pilnaviduriai žiedai! Vitalinė energija, ekspansyviai kylanti aukštyn, užlieja vaizdines realijas karšta srove, perkelia jas į himnišką apoteozę*. „Žiūrėkit, kaip įnirtę sukasi ugninės / žvaigždės ir galvotrūkčiais lekia žemė!“ (58).

Metūgių eilėraščiuose kalba mylinti moteris, neslepianti geidulingumo, kurio nevaržo drovumas ir nuodėmė („kiekvienas / prasidėjimas yra be dėmės“, 72). Galinga vyro traukos jėga, pridengta pasakos aureole, – stiprūs kalviai atstumia velkė ir per dvylika tiltų nusiveža pagrobtą mylimąją. Šiltomis balandžio naktimis mano šnervės dreba kaip du sparnai, o apyrankės svilina riešus kaip žarijos. Tebūnie Tavo valia – esame vergės ir heteros... „Todėl tavo glėbis turi būti du lenkti kalavijai. / Kad aš neišsigelbėčiau“ (46). Padrąsinta biblinės *Giesmių giesmės*, ji atvėrė erotinį juslingumą su neįprastu lietuvių moterų poezijai atvirumu.

Mano persirpę lūpos plyšta pusiau, kaip vaisius.

Mano krūtys yra dvi baltos paukštės raudonais snapais. Aš jas laikau abiem rankom, nes jos gali išskristi. Mano sąnariai ištirpsta kaip sniegas ir mano iščius, kaip aukso kiekas prisipildo saldaus ir karšto vyno. Aš esu palaiminta tarp moterų.

Dabar aš vaikštau tyliai ir esu atsivėrusi kaip žaizda (60).

Vyro ir moters sueitis *Metūgių* lyriniam subjektui buvo palaimos aktas, gražus visomis apraiškomis. Autorė sakėsi norėjusi „nuimti skraistę nuo lytinio akto paslaptinumą, šventumą ir egzaltacijos“¹. Išsklaidyti lietuvišką santūrumą ir susikaustymą kalbant apie meilę. Suvokti, kad mano kūnas yra mano

* Apoteozė (gr. *apothēōsis* – sudievinimas) – 1. asmens ar įvykio išaukštinimas; 2. iškilminga baigiamoji spektaklio ar šventinio koncerto dalis, kur kas nors šlovinama.

¹ B. Pukelevičiūtė, „Šiandien aš pagaliau turiu pradėti savo knygą...“, 1954, liepos 4, MLM, 58854.

sielos brolis („tikiu kūno dvasingumu“¹). „Aš nesu *feministė*: aš esu femina. Tai, aišku, leidžia man kartais savyje pajusti pirmapradiškos jėgos saldumą“², – tvirtino vėliau poetė.

Metūgių eilėraščiai teigė naują moters tipą, neįprastą lietuvių poezijai, kur mergelė lelijelė, drovi svajotoja, egzaltuotai sentimentalė, tegalėjo ilgesingai laukti pasakų karaliūno. Čia moteris pati ateina, pasirenka ir veikia, alkana ir apimta plėšrios aistros. „Aš esu vilkė, lūšis ir žalsvoji gyvatė. / Aš esu alkana – mano pirštai yra žnyplės“ (59). Ji nebestovi vyro šešėlyje kantriai laukdama malonės, o pati puola nužiūrėtą grobį, įpratusi plėšikauti pakelėse. „Aš esu amaras ir paliksiu tave, kaip liesą / šaką“ (42).

Toji moteris išdidi, žino savo paskirtį ir vertę. Aš esu pašventinta, kaip derlinga žemė sėjos rytą. „O čia ateinu aš – ir sėju, ir atnašauju, ir / laiminu. Pati“ (48). Aš ištariu burtažodį tamsioje naktyje, ir devintas mėnesio lankas man atneš juodaplaukį berniuką. Mano kūne miega tavo nežinomi sūnūs lyg žvaigždynai didelėj nakties rankoj. „Aš saulės pusėn atsisuksiu, sudėsiu savo at- / našas ir pratėsiu nesibaigiančias ir išdidžias / kartas“ (18). *Metūgių* eilėraščiuose vaikšto „didelės, tvirtos moterys“, kurioms net mirtis yra graži. Jos kalba apie save maldos žodžiais: „Aš esu palaiminta tarp moterų“ (60). *Metūgių* autorei, kaip ir Čilės poetei G. Mistral (G. Mistral) (Nobelio premija 1945 m.), motinystė buvo aukščiausias moters pašaukimas ir didžioji žmogiškumo apraiška, kurią ji savaip susiejo su V. Mačernio „išdidžios kartos“ įvaizdžiu.

Perėjusi kelis brandos etapus (nuo su lėlėmis žaidžiančios mergytės iki gimdančios motinos), toji moteris yra ganėtinai sudėtinga banguojančios savijautos verpetais. Ji gėrisi savo laukine prigimtimi („Noriu dantimis draskyti stangrių gyvulių / kraujuojančius raumenis“, 61). Ji gyvena gamtoje, kuri jos niekada neatstumtų, ir jaučiasi esanti organiška jos dalis, o ne kultūros produktas. Erotinė ekstazė atveria pasaulio įstabumą, kurio nedrasko jokios metafizinės ar socialinės priešybės („Po seną sodą vaikšto pasiklydę angelai / Jų žydros akys plačiai iš nuostabos atvertos“, 15). Ji neslepia savo lyties, apsvaiginta pojūčių keistumo, kuris neša anapus gėrio ir blogio ribos į pirminį gaivališkumą. „Aš esu balų vijoklis ir laku drumzliną van- / denį“ (45). Atsiranda migloto neaiškumo ir grėsmės pojūtis, jo niekas negali išblaškyti („Dievo veidas neišskaitomas“, 74). Tai kita, tamsioji moters prigimties ir būties pusė, instinktyviai pajaušta. „Keistas čia miškas: / Neatsišaukia aidas, nekrinta šešėliai, apkurtę / paukščiai negirdi viens kito – – / Prie tako klūpo luošas akmuo lyg elgeta“ (31). *Metūgių* moteriškumas siūbuoja nuo džiaugsmingos pilnatvės („Visi / ąsočiai sklidini tirštos sulos“, 13) iki graužaties („Aš esu apkurtus pati savimi ir bijau vidur- / dienio“, 46) ir iškilmingo gyvybės atnašavimo, kupino miglotos paslapties, kuri nesibaigia ir neužsidaro, pakelta į „visa apimančią / ritualinę atmosferą“³.

Metūgėse B. Pūkelevičiūtė ieškojo naujos eilėraščio struktūros, kuri atitiktų kintantį moters psichikos ritmą. Dinamiška ilgų ir trumpų sakinių kaita. Įsiūbuojančių pakartojimų grandinės. Ekspansyvus vaizdo judesys. Lengva ir greita tėkmė, neleidžianti ilgiau pasilikti vienoje vietoje. Staigūs peršokimai ir gilios pauzės, nukertančios loginės sekos siūlą. Poetinės nuojautos motyvuoti perėjimai iš vienos vaizdų gamos į kitą užgaunant panašius akordus ir paliekant erdvės potekstei.

*Rudenio sodai dega raudonom pašvaistėm.
Laukiniai gaigalai skrenda į pietus. Jų spar-
nai žėri žalvariu.
Tuomet aš atsiveikinu.
Susiglaudžia takas meldyne. Viksvos išga-
ląstos kaip peiliai.
Išsižioja bedantės drevės ir aš drebu visais*

¹ B. Pūkelevičiūtė, „Tarp poezijos ir prozos?“, žr.: R. Pakalniškis, *Poezijos kryžkelės*, p. 184.

² Laiškas B. Ciplijauskaitei 1990, balandžio 3, MLM, CEK 63157.

³ B. Ciplijauskaitė, „B. Pūkelevičiūtės vieta šių dienų moterų poezijoje“, *Naujasis židinys*, 1995, nr. 2, p. 131.

sqnariais.

Bet negrįžtu atgal (30).

Eilėraščio kompozicija slenka atviros formos link – nebeturi kulminacinio taško, jo centras tarsi užtušuotas ir išsklaidytas, nėra ryškaus baigmės akcento, tarsi būtų tekancio pasakojimo fragmentas. Pasakojamojo sakinio stilistiką, nukreiptą į filosofinių refleksijų sritį (V. Mačernio ir A. Nykos-Niliūno kūryboje), ji pagrindė emocinio motyvavimo pustoniais, guldydama plastinį vaizdą ant kylančios aukštyn psalminės tonacijos (ji ypač girdima patetiškame knygos skyrelyje *Karo Pasakos*). *Metūgės* nepriklausė išpažintinės lyrikos tipui – knyga konstruojama iš ciklų tarytum vientisos koncepcijos kūrinys, aprėpiantis svarbiausius moters gyvenimo ciklus ir apeliuojantis į kartos likimą. Konceptualaus mąstymo pradmenys B. Pūkelevičiūtę netrukus atves į prozą ir ilgam nutildys jos lyrinį spontaniškumą.

Metūgės – unikali knyga, ištryškusi tarsi po nepakartojamo vielinio sprogimo, užbaigė vieną rašytojos gyvenimo ir kūrybos tarpsnį ryškaus originalumo ženklu bei audringa visuomenės reakcija.

3

Metūgių pasirodymą Montrealio draugai sutiko linksmu pokyliu, dovanuoja autorei „labai gražų parkerį“ ir J. Akstino nutapytą mergaitės galvutę¹. *Tėviškės žiburiuose* 1953 m. H. Nagys išspausdino palankią recenziją „Naujas vardas mūsų poezijoje“. Palankaus dėmesio laiškus atsiuntė F. Kirša ir B. Brazdžionis, jis įdėjo poetės nuotrauką *Lietuvių dienose*. Ši eilėraščių knyga „prabėgo per mūsų išeivijos poezijos dangų kaip krintantis meteoras“, parašys vėliau B. Brazdžionis².

Tačiau konservatyvių nuostatų išeivija užė gandai, apkalbomis, pasipiktinimu – peržengta dorovingumo riba, kurios privalo laikytis moteris. Emigrantai iš Lietuvos, augę tvirtose valstiečių šeimose, negalėjo įprasti ir susitaikyti su plintančia neįforminta „gyvenimo dviese“ praktika. Tokie žmonės nerenkami į lietuviškos bendruomenės organizacijų valdybas ir komisijas³. Dėl to H. Nagys buvo eliminuotas iš *Draugo* paskelbto konkurso *jury*, o montrealiečių protestai liko be atsako⁴.

Skaitytojai buvo šokiruoti *Metūgių* – moteris drįsta atvirai kalbėti apie savo erotinius išgyvenimus. Vienas „gailus senukas“ išpeša iš konteksto eilutes apie krūtis („Mano krūtys yra dvi baltos paukštės raudonais snapais“) ir paskelbia *Vienybės laikraštyje* visų pasigardžiavimui, prirašydamas tik autorės pavardę. „Nejaugi tai įvyko su Tysliavos žinia?“⁵ A. Gustaitis, šmaikštus parodistas, linksmina P. Lapienės vasarvietės svečius, perfrazuodamas atskirus posakius „šlykščiausiu būdu“⁶. B. Babrauskas, Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas, literatūrinės šventės pokylyje išveda šokti *Metūgių* autorę ir, žarstydamas komplimentus, „džentelmeniškai“ cituoja pikantiškas eilutes⁷.

Tos patyčios žeidė ir žemino kūrėją – moterį. Ji mėgino atsikirsti laiškuose: „Aš nerašiau pornografijos“⁸. Jaučia smailius vyrų žvilgsnius ir sulaukia pasiūlymų praleisti porą karštų vakarų dykumos namelyje... Lieka viena pati, viešai neužstota ir neapginta nuo psichologinio teroro, prislėgta veidmainiaujančios aplinkos priešiškumo. „[...] Patartina prisilaikyti kiek toliau nuo šitos taurios aisčių genties visuomeninio katilo“⁹. Patyrusi „daug, daug nemalonumų“, *Metūgių* autorė, kazimieriečių

¹ Laiškas S. Santvarai 1953, balandžio 8.

² „Apie B. Pūkelevičiūtės naują knygą „Atradimo ruduo“, *Lietuvių dienos*, 1991, kovas, p. 10.

³ E. Kisieliaus pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, liepos 18.

⁴ B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 8.

⁵ Laiškas S. Santvarui 1953, balandžio 8.

⁶ Ten pat.

⁷ B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 8.

⁸ Laiškas S. Santvarui 1955, Kalėdos, MLM, 48703.

⁹ Ten pat.

vienuolių auklėtinė, neatgailavo dėl knygos „erotinių niuansų“ ir neprašė „Dievo atleidimo už savo prigimtį“¹. Ilgiems metams ji atsidūrė „podukros rolėj“², pastūmėta į nuošalę intelektualinio elito.

Filosofai rimtai svarstė, koks erotikos procentas leistinas lietuviškame eilėraštyje. *Literatūros lankai*, pagyrę *Metūgių* žodžio ekspresiją ir formos naujumą, rašė: „Pūkelevičiūtė prieš mus drastiškai atsistoja su visai nauja šio motyvo egzotika: grubia, tropiškai karšta, grėsmingai egzaltuota. Biologinis pradas ir nežabotas vitališkumas gožte užgožia ištisus eilėraščius“³.

Egzodo poezijos orbitoje *Metūgių* autorė pasijuto „svetimas akmenukas, nukritęs iš kito pasaulio“, atėjęs iš teatro, „ne saviškių ratelio literatė“, bet „arlekina“⁴. Literatūros „podukros“ vietą ypač skaudžiai leido pajusti *Literatūros lankų* pozicija. Žurnalas nepriėmė H. Nagio atvežtų jos eilėraščių („Tegul dar paauga!“), bet suteikė balsą A. Škėmai žiauriai suvesti nutrūkusios meilės sąskaitas. (B. Pūkelevičiūtė parašė *Metūges*, pasiskaičiusi jo *Čelestą*, o romaną *Aštuoni lapai*, nusižiūrėjusi į jo Baltą drobulę⁵).

1953 m. pavasarį A. Škėma, palikęs žmoną ir dukrą Niujorke, atvyko į Montrealį „suvisam“. Bendras dviejų menininkų – tokių skirtingų – gyvenimas truko beveik metus⁶. B. Pūkelevičiūtė, trisdešimtmetė moteris, tikėjosi neblėstančios meilės ir ekstazinio sielų bendrumo. O A. Škėma, ieškojęs meilėje psichologinių impulsų kūrybai, mąstė F. Nietzsche's (F. Nyčės) terminais: mylinčios moters pašaukimas išsižadėti savęs ir likti vyro kūrybos šešėlyje. *Metūgių* autorė negalėjo paaukoti intelektualinės nepriklausomybės. Iš esmės kirtosi ir jų pasaulėjautos – metafizinio maištininko, nevilties skelbėjo, abejojančio visomis vertybėmis, ir išganingos tapatybės su pasaulio gyvybinėmis versmėmis išpažinėjos, poetizuojančios paprastus jausmus ir amžiną gamtos buvimą. Santykiai ypač paastrėjo po A. Škėmos režisuoto spektaklio *Pabudimas* nesėkmės. Nusivylęs ir nelaimingas pjesės autorius ir režisierius išvyko atgal į Niujorką – mylimoji nupirko jam traukinio bilietą už pasiskolintus pinigus. A. Škėma pasiėmė atsivežtą patefoną su B. Bartoko (B. Bartoko) plokštelėmis ir romano *Balta drobulė* rankraštį. B. Pūkelevičiūtė išlydėjo jį be ašarų: užbaigta *La Grande Fantasie Briliante*⁷. Nebeatsiliepė į mylimojo laiškus ir jo ultimatyvų kvietimą atvykti pas jį į Niujorką, į „Roosvelt Hotel“.

Po visiems žinomo ir komentuojamo „romano“ baigties, *Metūgių* autorė savo jauseną ir padėtį ištikimam bičiuliui S. Santvarui nusakė taip: „Tarsi visos mano galios ir gabumai mylėti – staiga būtų pasibaigę. Nėra dėl to nei liūdna, nei apmaudu – pasiliko tik švelnus rūkas: kaip prancūziškose dainelėse. Be to, juntū visa savo esybe, jog šitoks mano stovis yra pats tinkamiausias darbu. Mano širdy yra absoliuti taika ir ramybė. Kartą, sekmadienio rytą, gulėjau lovoj. Pro langą švietė saulė, nuo stogų lašėjo tirpdamas sniegas... Ir aš staiga pajutau, kad jau esu suaugęs žmogus. Ir kad visos mano jaunystės neramybės yra iškovotos. Atėjo patys stiprieji metai. Ir atėjo širdin niekad iki šiol nepatirta giedra“⁸.

¹ B. Pūkelevičiūtė, „Tarp poezijos ir prozos“, žr.: R. Pakalniškis, *Poezijos kryžkelė*, p. 183.

² Laiškas Birutei Ciplijauskaitei 1990, liepos 13, MLM, 63163.

³ B. Inkrata [K. Bradūnas], „B. Pūkelevičiūtės ir V. Kazoko pirmosios knygos“, *Literatūros lankai*, 1953, nr. 3, p. 30.

⁴ B. Pūkelevičiūtė, „Žvilgsnis į *Metūges* po 44 metų“, in: B. Pūkelevičiūtė, *Metūgės*, Vilnius, Baltos lankos, 1997, p. 7.

⁵ „Literatūrinė anketa: Antanas Škėma“, *Literatūros lankai*, 1959, nr. 8, p. 23.

⁶ „Meilė ėmė greitai blėsti iš dalies ir todėl, kad buitį buvo labai skurdi. Mažytis kambarys ir virtuvėlė; vonios kambarį reikėjo dalintis su kaimynais. Tikra „biednystė“... Aš uždirbdavau apie 35 dolerius į savaitę, ir pusę uždarbio išleisdavau buto nuomai. Gyvenau prie geležinkelio stoties, todėl viską apkrisdavo dulkės ir suodžiai. Neturėjau net šaldytuvo: kriaušes užpuldavo musytės, sviestas ištiždavo, išskalbtas paklodes džiovindavau virš dujų krosnelės.

Po kelių mėnesių Škėma ėmė skųstis, kad jo vyriška ambicija labai kenčia, nes jis valgo mano uždirbtą duoną. Štai, sakydavo jis, štai kaip tave myliu, kad net šitokį pažeminimą pakeliu! O dirbti jis tuo metu dar neturėjo teisės, nes buvo įvažiuavęs iš JAV į Kanadą ne su emigranto viza“ (B. Pūkelevičiūtė, „Antano Škėmos interliudas mano gyvenime...“, p. 40).

⁷ Ten pat, p. 41.

⁸ Laiškas S. Santvarai 1956, vasario 21, MLM, 48704, ER2 5918.

1954 m. pavasarį B. Pūkelevičiūtė pradėjo rašyti romaną *Aštuoni lapai*. Norėdama įrodyti, kad nėra „paskutinė hetera“ ar „biblinė Jezebel“, kad sugeba „būti jauki ir meilutė“¹. Numanydama, jog turi sukaupti atmintyje „daug geros, niekad nevartotos medžiagos“, atgyjančios vaizdais, kurie „dar švieži, nenusitrynę“².

„Nejaugi su *Metūgėm* pasibaigs tavo karjera? Ar neparašysi kitos knygos?“³ – klausinėdavo A. Škėma. Kurstė: imkim ir rašykim ta pačia tema, pavyzdžiui, pienė. „Aš niekad į siūlomas varžybas nesileisdavau: turbūt bijojau, kad Škėma mane nurungs“⁴. Bet *Balta drobulė*, rašoma mažame kambarėlyje, apkritusiame geležinkelio stoties dulkėmis, garsiai skaitoma ir komentuojama literatūros bičiulių būrelyje, vis dėlto išbudino jos prozininkės balsą. Eidama iš ryto į darbą, ji kaskart perskaitydavo, kas buvo parašyta per naktį ir nutrenkta ant žemės. „Ir dažnai pagalvodavau, jei turėčiau tiek laiko, kiek turi jis, gal ir aš kai ką suregzčiau“⁵. Jai knietėjo netgi pasiginčyti su *Balta drobulė*: „pirmųjų romano puslapių prastumas“; nubrėžtas tik išorinis, visiems matomas Kauno siluetas, bet „kur gyvena jo Kauno dvasia?“⁶ Gal šitaip stengėsi išsivaduoti iš savo mylimojo kerinčios galios – „nebetikiu net lietuvišku genijum, kuriuo iki šiol tikėjau“⁷.

„Kai imu rašyti – nieko neišeina. Man svarbu surasti naują žodį – kitokį žodį nei *Metūgės* – ir todėl turbūt negaliu pajudėti“⁸. Rašydavo pieštuku, braukydavo, trindavo, „kad sakinyš tekėtų taip, kaip diktuoja [...] vidinis ritmas“⁹. Rašytojos supratimu, „žodžių tekėjimas glūdi kažkur pašmonėj“¹⁰.

„Tiek prirašei?“¹¹ – stebėdavosi H. Nagys, žengdamas per popieriais nukreiktas grindis. O parašytas tebuvo vienas puslapis. Parašytus fragmentus autorė skaitydavo bičiuliams Nagiams ir Jonynams. „Mudviem su žmona (taip pat Nagiams) teko reta garbė pasitarnauti rezonanso dėže šio romano kūrimo tarpsnyje. Pūkelevičiūtė ateidavo skaityti kiekvieną naujai parašytą gabalą. Visai kaip Škėma, kai jis rašė Montrealyje savo *Baltą drobulę*. Abiem atvejais tai buvo mums šviesos prošvaistės rutinoj, bet būtų pretenzinga vadinti tas sesijas literatūrine konsultacija. Teisybės vardan turiu pripažinti, jog autorė nelabai paisė mūsų patarimų nesišvaistyti retorika ir patriotika, jau nekalbant apie traliavimus šventraščio temomis, kurie iki šiol man meklinasi kaip beviltiškai knygiški“¹². *Metūgės* paruošė pasakojamąjį sakinį, smalsiai stebintį aplinką, išraižytą pauzių ir fragmentiškai trupantį. Jis sunkiai pasidavė ištisinei sekai ir plačiam bangavimui. Bet buvo kibus išorinėms detalėms, daiktų statikai, jautrus akimirkos įspūdžiui. Atidžiai apžiūrinėjo kambario rakandus, dulkėtą Kalniečių gatvę, išbrizgusią klebono sutaną. Tai – aprašomasis sakinyš, savarankiškai besišakojęs veiksmo šalikelėse ir menkai tepriklausęs

¹ Laiškai B. Ciplijauskaitei 1990, balandžio 3; 1991, liepos 13, MLM, GEK 63157, 63170.

² B. Pūkelevičiūtė, „Šiandien aš pagaliau turiu pradėti savo knygą“.

³ B. Pūkelevičiūtė, „Antano Škėmos interliudas mano gyvenime“, p. 42.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ B. Pūkelevičiūtė, „Šiandien aš pagaliau turiu pradėti savo knygą“.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Laiškas B. Ciplijauskaitei 1992, kovo 10, MLM, GEK 63179.

¹⁰ Laiškas p. Stark 1956, gruodžio 20, MLM, 41184.

¹¹ B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 8.

¹² V. A. Jonyno laiškas autoriui 2003, liepos 28.

nuo subjekto būsenos¹. Romanui buvo reikalinga tam tikra objektyvaus pasaulio išsklotinė ir stabilų vaizdų gruntas.

Metūgės įpratino žodį prie ekspresyvių palyginimų, metaforos lygčių, poetinės intonacijos. Prozos tekste tas žodis tebesiveržė įstabumo link, kūrė uždaras „stebuklingumo salas“, tryško psalmių parafrazėmis, retoriniais pakartojimais ir aforistinėmis užsklandomis, menkai tepaisydamas veiksmo aplinkybių. Pradedančiai prozininkei atrodė, kad vaizdo poetinis transponavimas prozos kūrinyje yra toks pat svarbus kaip ir eilėraštyje. Ta linkme ją orientavo ne tik jaunosios kartos kūryba (J. Kaupo, P. Jurkaus novelės), bet ir A. Vaičiulaičio romanas *Valentina*, palikęs savo įvaizdžių pėdsakų jau *Metūgėse* („Girtos bitės vakarais nebeatranda avilių...“, 9).

Romanas audžiamas iš dviejų stilistikos gijų, dviejų kalbos būdų, tai pasiduodant eskiziniam aplinkos štrichavimui ir reportažinei kronikai, tai paklūstant poetinių metaforų galiai („Kai tarp pirštų skamba kviečiai, lyg auksiniai rugsėjo varpai“, 32) ir aukštos retorikos mostams („O, palikit jus žodžiui šventą nuogumą“, 97). Veikalas nėra vientisas stendališko tipo lydinys, o mozaikiška smulkių vaizdo ir siužeto atkarpelių, skirtingų balsų, kurie neretai kalba kas sau, struktūra. Pasak autorės, pradėdama romaną, jautiesi lyg stovėtum prieš didelį kalną². Į jį reikia kopti ne vienu, o keliais aukštyn vingiuojančiais takeliais.

Aštuonių lapų pasakojimas grindžiamas kontrapunkto principu: dabartis ir praeitis, karas ir taikos metas, užkariautojų barbariškumas ir šeimos idilė, svetimo krašto nykuma ir gimtojo miesto grožis. Skirtingų laikų priešpriešos ir veiksmo perkėlimai iš vienos erdvės į kitą (buvusią, negražinamai prarastą) būdingi „išvietintųjų“ rašytojų kūrybai. Palaimingas prarasto gyvenimo spindesys kartais prigesinamas tulžingos ironijos, kad kontrastų kaktomuša neįgytų ašaringo jausmingumo (A. Škėmos *Balta drobulė*, G. Graso (G. Graso) *Skardinis būgnelis*). B. Pūkelevičiūtė, atvirščiai, siekia kuo atviresnės kontrastų sankirtos. Nesibaido jausmingos patetikos, nes lietuvyje tebetūno „baisus sentimentalumas“³. *Aštuoni lapai*, kaip ir daugelis egzodo literatūros kūrinių, buvo rašomi norint apsiginti – palikto krašto regėjimai ir tautinės vertybės keliamos aukštyn kaip ostija per pakylėjimą: čia nėra vietos abejonėms nei ironijai.

Tarp rėkiančių kontrastų *Aštuonių lapų* autorė nutiesia religinės meditacijos siūlą, kad priešingybių praraja neliktų be išganingo liepto. Didžioji savaitė – Kristaus kančių, mirties ir prisikėlimo savaitė – karo pabėgėlių apsuptame Dancige kančių ir vilties paralelė. Velykų rytą, išeidama iš sugriauto miesto, romano herojė dėkoja Viešpačiui: „Kad esu atbaigtas ir nesudarkomas, kad esu – nuostabus kūrinys. Ir žinau, kad tik dabar, kai nebeliko akmens ant akmens, kai viskas subyrėjo dulkėm ir išsiskleidė pelenais – kad tik dabar, toj pačioj žemėj aš imsiu kasti savo pamatus ir kelti savo sienas“ (373). *Aštuonių lapų* autorė nedrįso suabejoti dieviškąja pasaulio tvarka ar sukilti prieš jos absurdiškumą, kaip *Baltos drobulės* kūrėjas. Kazimieriečių vienuolių mokykloje įskiepytas nuolankus tikėjimas buvo jos atrama ir stiprybė. Siaubo valandą (rusų kareiviai čia pat prievartauja vokietes) romano pasakotoja ir herojė išsiima rožinį ir kalba poterius. Ji ieško „tikros daiktų vertės“ baisybių dugne. „Niekad aš taip nejutau savo tautybės, kaip tą naktį, degančiame Dancigo mieste...“ (68). Vertybių projekcija, įbrėžta šiame romane, neigė spengiančios tuštumos pojūtį, besismelkiantį į rašytojų – karo pabėgėlių ir tremtinių – kūrybą.

Pirmuosiuose *Aštuonių lapų* puslapiuose aprašomas Dancigas, „užveržtas žiedu iš visų pusių“. Čia 1945 m. pavasarį baigėsi pabėgėlių iš Lietuvos kelias į laisvę. Miestą bombarduoja rusų lėktuvai, jie skrenda tarsi „stenedami ar gūdžiai ūbaudami“. Griūva ir dega namai, apšaudomi iš patrankų. Kryžkelėje kybo pakarti penki vokiečių kareiviai – dezertyrai. Plyname kieme baubia alkanų ir gaištančių galvijų

¹ Pvz.: „Ant molėto kranto, išakyto kregždžių lizdų skylėm, sėdi Dieduko bernas Motiejus, nukoręs klumpėtas kojas, atsisaugstęs šiurkščią sermėgą. Aukštų žilvičių properšoj geltonuoja bričkos ratai, prunkščia bėris, muistydamas galvą į susipynusias šakas – pro balkšvas rūko driekanas žvilga plati jo nugara“ (B. Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*, p. 80). Toliau cituojant tekste nurodomas šios knygos puslapis.

² B. Pūkelevičiūtės pasakojimas, autoriaus užrašytas 2003, gegužės 27.

³ Laiškas J. Jankui 1974, gegužės 10, MLM, 40097, ER2 2040.

banda. Jau girdėti automatų tratėjimas. Radijo reproduktorius staiga praplyšta rusiškėmis pergales dainomis. Vokiečiai, civiliai miesto gyventojai, nuolankiai atkiša portsigarus papirosų rusų kareiviui – nugalėtojui. Viena „frontovikų“ banga po kitos užplūsta rūsūs, reikalaujami „ūru“ (laikrodžių), atima brangesnius daiktus, prievartauja moteris. Tik dabar, gęstant paskutinei vilčiai („kaip mes išeisim iš šito pragaro?“), retrospektyviai prisimenamas visas atsitraukimo kelias – „sviediniai krinta aplink mus, į užšalusio Priegliaus ledą“; viena skeveldra perskrodžia rudeninio palto šoną; „buvom ėję penkis paras, nemigę“; kojos sutinusios kaip kaladės; Fryzų įlankos ledas braška, eizėja, o atskilusias lytis tejungia lentų tiltas (apačioj – marių gelmė). Tas išsigelbėjimo kelias nutrūko „smauglio rate“ – „vėl tave pačiuopo letena“, „ji apsisvys aplinkui visą žemės rutulį ir vėl suspaus tave delne“ (67).

Aštuoni lapai – autobiografinis romanas. B. Pūkelevičiūtė stengėsi tiksliai prisiminti, kaip atrodė Dancigo žibintų žalvariniai žiedai, kaip aidėjo ištuštėjusioje gatvėje paskutiniai – tvirti ir drausmingi – vokiečių karininkų žingsniai, kaip siautėjo raudonarmiečiai, iki alkūnių apsikarstę atimtais laikrodžiais, kaip klykė prievartaujama vokietė (čia pat stovėjo jos vyras ir keturi vaikai). Vaizduojant karą nieko nereikia išgalvoti, tik prisiminti, ką pats esi patyręs. Tai E. Hemingway'aus (E. Kemingvėjus), K. Vonneguto (K. Voneguto), V. Nekrasovo pamoka. Proziniam pasakojimui reikalingas autentiško patyrimo klodas, informacinės medžiagos tankumas, kad vaizdo ląstelės taptų pilnavidurės. Tokia buvo naujosios amerikiečių prozos sugestija, kuriai rašytoja buvo imli, glausdamasi, pasak jos, prie T. Woolfe'o (T. Vulfo) ir W. Saroyano¹.

B. Pūkelevičiūtė įvardija vietas, per kurias ėjo jos atsitraukimo kelias (Nordkitten tiltas, Stutthof barakai). Bet karo baisybės netilpo į jaunos moters suvokimų lygtis ir nesidavė individualizuojamos. Karo siaubas daugiau deklaruojamas, negu vaizduojamas konkrečiomis detalėmis. Kalbama palyginimais bijant prisiliesti prie sudraskyto kūno ar išgirsti išprotėjusio žmogaus kliedesį. „Tai nebuvo mano motinos balsas, bet paskutinė žūstančiojo aimana, paukštės klyksmas ties išdraskytu lizdu ir raunamo medžio skundas – plėšiamo iš žemės su gyvomis šaknim“ (297). Karo įspūdžiai rikiuojami į teatrinės pozas ir mizanscenas – jos efektingos ir jau nebaisios. Atskrenda lėktuvai ir „per tą patį svilinantį lietų“ susitinka du pasimetę mylimieji, apsikabina vidury kelio ir stovi „lyg būtų suakmenėję meilės ir mirties glėby“ (362). Dancigas jau kapituliavo, pirmasis į pabėgėlių rūsį įžengia rusų karininkas, laikydamas rankoj ištrauktą iš makščių kardą („Ir blykčioja lenktas kardo ašmuo“, 102). Lietuvaitė drožia karališkos damos monologą rusų kareiviui, norinčiam ją išprievartauti: „Kaip tu drįsti! – prakošiu pro dantis ir einu prie jo artyn. – Gyvuly! Kas aš tau? Boba iš kolchozo, ką?“ (207).

Atsiplėšusi nuo konkretaus vaizdo magnetinės traukos, romaniste pakyla į daugiareikšmių apibendrinimų retoriką. „Plyšta nepažįstamos prarajos ir skrenda laisvėn visos uždarytos dvasios: su žvynais, su tripirštėmis letenom“ (63). Ji bijojo filosofinių refleksijų, kurios prozos kūrinyje, jos supratimu, virsta publicistika. Bet *Aštuoniuose lapuose* degančio Dancigo eskizus neretai užbaigia ideologinio turinio nuosprendžiais, paryškindama antikomunistinę kūrinio kryptį. „Ir žinau, kad tai seni ir nuožmūs mūsų priešinkai...“ (68); „Bet kas yra mano narvas Dancigo griuvėsiuose, prieš šitą milžinišką narvą – geležies užtvarą ir smegenų spąstus?...“ (315); „Ir huno rimbas plaka dabar bendrą mūsų motiną. Europą“ (319).

Karo vaizdai ir apmąstymai – tamsusis romano fonas, grėsmės melodija, nuolat kartojama ir pakylanti iki tragiškojo *fortissime* kūrinio pabaigoje. Tai – viena kontrapunkto dalis, reikšminga, bet nedominuojanti. Jos tarnybinė paskirtis – pertraukti šviesiojo prado skambesį, palydėti žemais tonais aukštyne kylančią palaimos jauseną, sudaryti dramatišką dermę, būtiną romano vyksmui.

Kiekvieną Didžiosios savaitės dieną, sproginėjant aplinkui bomboms, romano pasakotoja ilgam grįžta į Kauną, gimtąjį miestą, į savo namus Kalniečių gatvėje, į šurmuliuojančią Laisvės alėją, į Kiemelio kleboniją, besiruošiančią atilaidams. Grįžta į laisvą Lietuvą, kuri liko „anapus ribos“, paženklinta idealumo

¹ Ten pat.

brūkšniu. Nostalgijos pažadinta atmintis kilnoja mažiausią gyvenimo smulkmeną kaip stebuklą, kuris nepasikartos. Vizinis regėjimas mato paprastuose daiktuose džiaugsmingą buvimo palaimą ir nesudrumstą prasmę. Poetinė jausena, ieškanti visur grožio dalelių, čia vėl gali laisvai prabilti, pakildama virš slegiančios nevilties ir naujos svetimos aplinkos.

Ukmergės plentu atžygiuoja husarų kuopa, mirga skaisčiai raudonos jų kelnės. Žaliuoju tiltu dunda Virbalio traukinys, o geležiniai tilto lankai atrodo lyg milžiniškos žalios delčios. Baltuoja Karmelitų bažnyčios bokštai, lyg du didžiuliai angelai, susiėmę už rankų. Žydų kapinių pusėn neša numirėlį – žvilga juodi skėčiai, rabinų surdotai mirksta birželio lietuje, o Vileišio aikštės pusėje dangus jau šviesėja. Prajoja raitas policininkas – „jo kepurė žėri auksinė žvaigždė, pačiame viršuje iškilmingai linguoja baltų šerių šepetukas“ (47). Į Laisvės alėją įžengia maldininkų procesija, ir prabyla didieji Įgulos bažnyčios varpai – „nubunda jų varinės šerdys“. Iš Jonavos atvažiuoja autobusas, dar apkibęs „pakelės beržų žirgumynais“. Motina sėdi kiemelyje ir darinėja vyšniais uogienei. Mergaitės klegėdamos nusileidžia nuo kalno į „Monikos“ kavinę – smalsios ir drąsios. Tūtuoja garlais, artėdamas į prielauką greta Vytauto bažnyčios, „prietemoj švyti jo baltas kūnas“. Balandžio rytmečiais iš kepyklų kylantis dūmas kvepia kmynais. Karo muziejaus sodelyje generolas Nagevičius nuskina rožę ir dovanoja tautiniais drabužiais apsirengusiai ilgakasei lietuvaitei. Keltuvo lynai tempia į kalną raudoną, saulėj įšilusį vagonėlį. Tai „mano gimtas miestas – šviesiai žalias mano Kaunas...“ (385).

Pasakojimas dėliojamas iš eskizinių poetinės nuostabos gabalėlių. Pavasarį oras kupinas vyturių sparnų plasnojimo. Vėjas šiauria pakrantės močiaklapius, ir švelnūs jų delnai šviečia birželio naktį tyru sidabru. Kažkur toli sielvartingai rėkia griezlė. Nuo miško atplaukia naktigonėn jojančių vyrų daina. Iš ganyklos pargenamos avys, saulės laidoj jų vilna dega lyg auksiniai kuodeliai. Nuo Nemuno kyla debesys, pakibęs virš Skirsnemunės ilgom lietaus kasom. Sulyta moteris kvepia jaunais diemedžiais.

Tokie kelių sakinių ir pastraipų eskiziniai piešiniai fiksuoja lietuviškos gamtos kaitą skirtingais metų laikais, šokinėja iš vieno miesto pakraščio į kitą (Vytauto parkas, Botanikos sodas, Vileišio aikštė, Aleksotas, Mickevičiaus slėnis, Žaliakalnis, Murava), ilgam sustoja mažame panemunės bažnytkaimyje, kur taip raminamai ošia šventoriaus liepos. Tie vaizdai plaukia vienas paskui kitą be griežtesnės priežastinės sekos, nešami nusistebėjimo bangos, kur kas stipresnės negu trūkinėjančios siužeto linijos.

Romanistė stengiasi supoetinti viską, ką iš prarasties dugno prikelia jos impulsyvi atmintis. Nelabai rūpinasi išplėtoti psichologines būsenas ir veiksmo situacijas, kad poetizacijos aktas natūraliai prasidėtų ir natūraliai pritaptų. Jis nevirsta personažo išgyvenimu, o autorės valia prikeriamas uždedant ant veikėjo galvos puošnų gamtinių įvaizdžių ir metaforų vainiką. Dzūkas gimnazistas nudžiunga sutikęs Kauno turguje pažįstamą Seirijų žydėlį. „Lyg šiaudais apterštoj Žuvų turgavietėj, apskretusio silkių žydo Pipiralės žvairose akyse, būtų sumirgėjus, būtų atsivėrus Oktos ežero platuma. Su aidinčiom kultuvėm, su minkštom švendrių buožėm, su baltinamom drobėm jaunų vaismedžių soduose – kai dangaus žydrumoj suka ratus raudonkojai gandrai, kai žagrės raiko juodus pūdymus, kai dulkinu plentu atbėga aviečių prisiuogavę vaikai, nešdami drėgnų paparčių, samanų ir raisto gailių kvepėjimą“ (121–122).

Žmogaus charakteristika pereina į bendrybes, neįgijusi individualių bruožų. Noras iškart šokti į aukštesnių prasmų lygmenį ir kalbėti plačiais mostais, įprastas eilėse, prozoje stūmė į gražbylingą retoriką. Senas klebonas žaidžia su mažyte dukterėčia. „Jo plačioj šypsenoj šviečia nepatirto tėviškumo perteklius. Šitaip šypsosi seni žemdirbiai, žegnodami dirvą pavasarinei sėjai, raikydami duoną ąžuolo krikštasuolėse, ties namų slenkščiu pasitikdami plačios genties jaunamartes: jų šypsenoj tarpsta pumpurai ir kūdikiai“ (84). Poetinis kalbėjimas sviro į metaforas („Argi nebuvo juodu broliai, išsupti tame pačiame lopšy... Argi nerankiojo juodu pakluony tų pačių smalėkių kriaušių... Argi nebuvo juodu broliai?“, 140), ritmingą žodžių skandavimą („Einu į šešėlius, į šešėlius, į niūrius savo tėvo šešėlius“, 274), psalmines parafrazes („Jo plaukai švyti, kaip pirmasis metų žaibas, Jo alsavimas yra vėjas nuo baltų lelijų lysvių“, 56). *Aštuonių lapų* autorę tebetraukė aukšta tonacija, atitinkanti jos idealizuojamą santykį su dingusiu pasauliu. Tokiu santykiu paženklinta kone visa pirmojo pokario dešimtmečio egzodo literatūra.

Poetiškumo versmės, B. Pūkelevičiūtės supratimu, glūdėjo pačioje tikrovėje. Autorė tik jas atidengė, gal ir pernelyg pasidavė, nešdama gražų žodį ir staigiai improvizuodama, bet jų neišgalvojo. Visų pirma gamta – amžinas gyvybės siausmas („Šiltas birželio sambrėškis šnabžda man tūkstančius nesuprantamų žodžių. Visa žemė virpa nematomom lūpom, švelniais pirštais, tyliais atodūšiais, tirpstančių kūnų glamone“, 131). Toliau – šeima, jauki namų gūžta ir tvirtovė istorijos audroje („Nuo jos atseltas tu esi tik trupmena – nuogas, be slenksčio, be altoriaus...“, 369). Pagaliau laisvo krašto jauna stiprybė ir tvirti žingsniai ateitin („Ir toks tada buvo visas kraštas lyg jaunas žemdirbys ankstyvą rytmetį...“, 32). Poetizacija – savo krašto ir savo kartos įšventinimas tamsiame karo fone („O, Kaunas, Kaunas! Šviesi mūsų jaunystė...“, 23). Tai miesto vaiko – dvidešimtmečio nepriklausomybės augintinio – balsas, toks pat giedras ir viltingas, kaip ir saulėtas kaimo jauno žmogaus buvimas M. Katiliškio romane *Miškais ateina ruduo*.

Romano autorės poetinė jausena įpinta į mergaitės istoriją nuo gimimo iki pirmo bučinio. Vaiko pojūčių tyrumas, naivi savivoka, ilgesingas kažin ko laukimas, greita įspūdžių tėkmė turėjo psichologiškai pateisinti poetinių įvaizdžių polėkjį, idilišką spalvą, kaprizingai trūkinėjančią pasakojimo giją, „lyrišką impresionistini raibuliavimą“¹. Mergaitė išgirsta, kaip šakose čiulba nematomi paukščiai. Pirmą kartą pamato tupintį dobilienoje kiškį. Kokia jauna jos motina – „ji visa dega, lyg miško erškėtrožė“. Vaikščiodami tėvai pakelia ją nuo žemės laikydami už rankų, ir ji kelis žingsnius skrieja oru, jausdama saldų kritimo svaigulį. Jauki namų ramybė prie degančios krosnyje ugnies, kuri yra „šventa sesuo“. Iš ryto visada bus palikta prancūziška bandelė ir raudonas puodelis kakavos – tereikia pūstelėti ploną plėvelę ir „ji nubėgdama garankščiuojasi“. Mergaitė dėlioja spalvoto stiklo šukes ir mato smailiabokštes pilis su pasakų karaliais. Pametusi parkerį, meldžiasi prie šventojo Antano paveikslo. Skaičiuoja mokytojos korseto sagutes, spėliodama – kvies atsakinėti ar nekvies. „Einant tryliktus metus, diena pilna slėpinių“ (231). Pirmieji šokiai gimnazijoje. „Šitaip virpa jaunuoliški kūnai tiktai vieną kartą – liauni, lyg mėlynųjų šalavijų rykštės“ (241). Besiskleidžiančio mergaitiškumo savistaba. „Juntu savo skruostų švelnumą, blakstienų paslankius šešėlius ir saldžios miglos krislus, tirpstančius ant lūpų“ (247). Pagaliau pirmas bučinys – „vienkartinio sapno pradžia“, jo negalima nei pakeisti, nei sustabdyti, kaip negalima numauti ir vestuvinio žiedo nuo mylimo vyro rankos.

Jokių vidinių prieštaravimų, psichologinių komplikacijų, konfliktų su aplinka. „Jauti dangaus ir žemės sandorą ir savo širdį, toj sandoroj taikingai plakančią“ (194). Autobiografinė mergaitės brandos istorija, tokia skaisti, graži ir harmoninga, tapo vertybiniu traukos centru („Įščiose tebemiega ta pati Pradžios jėga, nesuvokiami gyvybės slėpiniai ir kiekvieno ateinančiojo pirmasis širdies dūžis“, 153), kuris turėjo stipriau ar silpniau motyvuoti poetinio pakilumo rimtį, trumpos akimirkos įspūdžio tvinkčiojimus, ramų pasitikėjimą savimi – „tautos žiedu, tautos ateitim“.

B. Pūkelevičiūtė parašė aniems metams būdingą „moterišką romaną“, jausmingą, pagrįstą aštriais kontrastais, skaisčiai dorovingą, poetiškai pakylėtą ir ornamentuotą, kupiną autentiškų liudijimų ir smulkmeniško pastabumo (raudoni karo invalidų kelnių lampasai). Judrus nuotaikų vėrinys, alsuojantis nostalgija ir adoracija, kartais pernelyg idiliškas ir sentimentalus. Moteriškas komponavimo laisvumas: šokinėjama iš vieno nebaigto epizodo į kitą, grįžtama atgalios, kad susidarytų tekamumo įspūdis. Savo kalbėjimą ji adresavo išėivijos visuomenei, kuri tebegyveno palikto Kauno ir gimtojo kaimo atsiminimais. Būdama aktorė, žinojo, kas gali sujaudinti katalikiškos Lietuvos išėivius – Kaunas Vėlykų rytmetį, palaiminimui pakelta kunigo ranka, tebekvepianti smilkalų dūmais...

Aštuonių lapų rankraštis, nusiųstas 1956 m. katalikiško dienraščio *Draugas* paskelbtam romano konkursui Ignis Fatuus slapyvardžiu, buvo pripažintas geriausiu kūrinium, o jo autorei įteikta 1000 dolerių premija. „Į mūsų rašytojų šeimą įžengia viešnia su neabejotinai savitu įnašu ir polėkiu“², – džiaugėsi

¹ M. Bernotavičiūtė-Jonynienė, „B. Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai*“, *Draugas*, 1956, spalio 27.

² Ten pat.

Monika Bernotavičiūtė-Jonynienė, montrealietė. „Birutės Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* yra vertingas įnašas į mūsų literatūrą, pirmą eilę dėl originalaus, savito ir tapybiško mergaitės pasaulio aprašymo“¹, – tvirtino J. Kaupas. „Antros tokios knygos apie prieškarį Kauną nerandu, nors jų būta ne viena. Tai tarsi moderniais laikais Vakaruose rašyta odė Vaikystės miestui“², – rašė J. Kunčinas, pasirodžius *Aštuonių lapų* naujam leidimui Lietuvoje.

Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 27–54.

¹ J. Kaupas, „Mozaika apie Kauną ir Dancigą“. *Literatūros lankai*, 1957, nr. 7, p. 31.

² J. Kunčinas, "Kauno lapai, Dancigo lapai", Lietuvos aidas, 1992, balandžio 9.